

ЗМІНИ У СИСТЕМІ ВИЩОГО УПРАВЛІННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ ДИРЕКТОРІЇ УНР ВЛІТКУ-ВОСЕНИ 1919 р.

У статті проаналізовано реформування вищого військового управління у Збройних Силах УНР (без урахування Української Галицької Армії) влітку-восени 1919 р. Вище військове управління Наддніпрянської армії УНР в цей період зазнало часткових змін, а не повної перебудови. Багато розробок зимово-весняного періоду виявились успішними. Нові підходи дозволили покращити функціональність Збройних Сил. Важливе значення мало посилення контролю держави за військовими формуваннями завдяки впровадженню «Державного Інспекторату». Відповідало потребам часу й чітке визначення меж компетенції «Військової Ради». Новації у військовій системі Українського Війська частково засвідчили вплив досвіду Російської імперської армії. Певну подібність виявлено і з важливими структурами військово-політичного контролю в Радянській Росії. Новації сприяли подальшому посиленню впливів Головного Отамана С.Петлори на Збройні Сили та політичний провід УНР.

Ключові слова: Вище військове управління, Директорія Української Народної Республіки, Збройні Сили, Наддніпрянська армія, Військовий міністр, Військова Рада, Державний Інспекторат.

Упродовж 1917-1921 рр. на теренах Наддніпрянської України існували різні українські державні утворення, серед яких вагоме місце посіла Директорія УНР. За часів її функціонування військові дії на українських землях велися безперервно. При цьому, різноманітним українським військовим формуванням доводилося вести нерівну боротьбу як із загарбниками, так і з внутрішніми противниками, що дотримувалися інших суспільно-політичних концепцій державотворення. За таких умов політичний та військовий провід Директорії мусив приділити належну увагу військовому питанню, що не завжди мало позитивні результати в силу багатьох причин. При цьому Українське військо впродовж 1919 р. поступово набувало ознак дієвої потуги,

Задунайський Вадим Васильович, доктор історичних наук, професор, професор кафедри світової історії нового і новітнього часу, Український католицький університет, м. Львів.

на чолі з відповідними органами вищого військового керівництва, яке зазнавало відповідних трансформацій.

Наголошу, що за часів Директорії виявлялися досить відмінні підходи щодо пріоритетів військового будівництва, які залежали як від настроїв суспільства та політичних доктрин провідних партійних угруповань, так і від зовнішніх загроз. Такі обставини обумовили уривчастість і певну мінливість пріоритетів розвитку Наддніпрянської Армії УНР, які за несприятливої ситуації на фронтах втрачали свій сенс.

Попри зазначене, вже влітку 1919 р. військово-будівництво вийшло на досить прийнятний рівень (з урахуванням тогочасної військово-політичної ситуації та відповідних можливостей державної системи). Все це виявилось й у розвитку військового управління вищого рівня. При цьому, його напрямки і пріоритети залежали як від наявного українського досвіду революційної доби і військової спадщини колишньої Російської імперії, так і від нових реалій збройної та політичної боротьби.

За таких обставин видається вповні доречним здійснити аналіз розвитку структур вищого військового управління Наддніпрянської армії УНР влітку-восени 1919 р., виявивши як нові підходи, так і запозичення. Завдяки цьому ми матимемо підстави простежити тенденції будівництва системи вищого військового управління впродовж важливого періоду Української революції.

Таким чином, комплексний аналіз системи вищого військового управління в Збройних Силах Директорії УНР влітку-восени 1919 р. допоможе адекватному розумінню пріоритетів революційних зрушень на території Наддніпрянської України. Все це робить дослідження зазначеної проблематики достатньо актуальним і має викликати зацікавлення науковців.

Треба підкреслити, що важливі аспекти історії українських військових формувань упродовж 1917-1921 рр. намагалися аналізувати безпосередні учасники тих подій, що знаходилися поза межами СРСР [1; 2; 3; 4]. Окреме місце

серед наукових досліджень, присвячених історії Українського Війська, зайняла однойменна колективна праця українських науковців, що мала узагальнювальний характер [5]. Певну увагу в ній присвячено й огляду основних етапів становлення Наддніпрянській армії (у тому числі й за часів Директорії), але без детального аналізу багатьох аспектів військового будівництва тих часів.

У роки перебування українських земель у складі СРСР питання становлення Збройних Сил УНР українськими радянськими істориками висвітлювалося досить упереджено в силу відповідних партійних настанов та ідеологічної заангажованості [6; 7; 8].

Треба наголосити на тому, що в сучасній вітчизняній історіографії вивчення історії Українського Війська за революційної доби стає дедалі актуальнішим, свідченням чого є низка комплексних досліджень різних аспектів військового будівництва [9; 10; 11; 12; 13; 14]. Проте поза увагою вчених залишилися важливі моменти становлення і трансформації системи вищого військового управління Збройних Сил УНР за часів Директорії.

Автор пропонованої статті теж аналізував важливі сторони українського військового будівництва за часів Директорії УНР [15; 16; 17; 18]. Попри це, саме ретельного дослідження системи військового управління в Наддніпрянській армії УНР влітку-восени 1919 р. досі не здійснив.

Варто зазначити, що й представники зарубіжної історіографії теж не займалися комплексним аналізом системи вищого військового управління Збройних Сил Директорії УНР, хоча й приділили увагу історії українського військового будівництва революційної доби [19; 20; 21].

На підставі зазначеного можна припустити, що в історіографії все ще не було здійснено комплексного аналізу змін вищого військового управління в Наддніпрянській армії влітку-восени 1919 р., що й обумовило актуальність представленої розробки. Її метою є комплексний огляд новацій у системі вищого військового управління Збройних Сил

Директорії УНР влітку-восени 1919 р. Зазначена мета обумовила виділення наступних дослідницьких завдань:

- виявити зміни у структурі вищого військового управління;
- проаналізувати повноваження та коло обов'язків нових структур;
- засвідчити наявність впливів як революційної доби, так і попередньої імперської спадщини;
- знайти аналоги у тогочасних військових системах і виявити спільні та відмінні риси.

Джерельну основу пропонованої статті становлять, переважно, матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України).

Наявні джерела, науково-дослідницькі компетенції й досвід автора стали передумовою відповідного аналізу зазначеної проблематики.

На початку пропонованого огляду вищого військового управління в Збройних Силах УНР за часів Директорії треба наголосити на тому, що в цій статті буде проаналізовано відповідні структури без урахування особливостей Української Галицької Армії, яка мала окремий військовий досвід, самобутню військову систему та дещо відмінні пріоритети розвитку.

Хочу наголосити, що становлення військової системи у Наддніпрянській Україні за часів Директорії УНР відбувалося у вкрай важкій військово-політичній ситуації. Від початків утворення Директорії і розгортання повстання проти Гетьмана П.П.Скоропадського (14-15 листопада 1918 р.) це державне формування постійно перебувало у стані війни до кінця свого існування [17, с. 154-155]. Зрозуміло, що за таких обставин Наддніпрянська армія мусила одночасно тримати кілька фронтів проти різних противників (найпотужнішим серед них стала Червона Армія Радянської Росії, яка й здобула остаточну перемогу на початку 1920-х років на більшій частині постімперського простору).

До того ж, все це відбувалося в умовах гострої соціально-економічної й політичної кризи, що сприяло поширенню різноманітних повстанських утворень, які суттєво впливали на політичну ситуацію в країні.

З огляду на зазначене, Директорія УНР на початку лютого 1919 р. втратила Київ, а впродовж весни ворожі війська захопили більшість українських земель [3]. Інакше кажучи, до літа українські війська зазнали поразок на всіх фронтах і лише завдяки сприятливим змінам військово-стратегічної ситуації утримали незначну частину українських теренів під своїм контролем.

Зазначені реалії не тільки суттєво ускладнили військово-будівництво, але й стали своєрідним викликом для українського політичного та військового проводу, який мав протиставити цьому адекватну військову доктрину розвитку Збройних Сил і власну дієздатність. Внаслідок цього та за умов тимчасового покращення військово-стратегічної ситуації Наддніпрянська армія та Українська Галицька армія влітку (спочатку окремо, а з другої половини липня 1919 р. разом) намагались змінити ситуацію на фронтах. Частково це вдалося впродовж серпня 1919 р., коли було здійснено широкомасштабний наступ на Київ-Одесу [2]. В силу об'єктивних і суб'єктивних факторів восени українські війська зазнали поразки, унаслідок чого в листопаді 1919 р. було ліквідовано єдність Наддніпрянської армії та Української Галицької армії. За таких обставин на початку грудня 1919 р. тимчасово призупинилося повноцінне функціонування УНР [17, с. 155].

Отже, влітку-восени 1919 р. мали місце доволі складні військово-політичні обставини, на тлі яких відбувся розвиток системи вищого військового управління Збройних Сил Директорії УНР. Він не тільки був наслідком зазначених реалій, але й впливав на їх перебіг, як і інші зміни засад функціонування Українського Війська.

Відразу хочу підкреслити, що влітку-восени 1919 р. значною мірою вдосконалювалися структури і підходи, що були запроваджені у попередній період існування Наддніпрянської армії УНР. Відповідні новації, особливо впродовж

зимового періоду 1919 р., виявилися досить функціональними [18, с. 182 – 185]. Саме тому нових структур і якісних реорганізацій у системі вищого військового управління було мало.

Серед слухних заходів, які мали б посилити не тільки контроль держави над Збройними Силами, але й співпрацю між ними, відзначу розробку в червні 1919 р. положення про Військову Раду [26, с. 71]. Ця установа безпосередньо підлягала Директорії УНР і складалася з представників військового командування та цивільних осіб, що перебували на впливових державних посадах, і несла відповідальність за військове законодавство та вирішення питань щодо стану військ, фінансово-господарче забезпечення, розвиток військової освіти тощо. Такий підхід видається вповні логічним з огляду на військово-політичну ситуацію тих часів і свідчить про розуміння проводом УНР потреб часу.

Слід звернути увагу на те, що під час творення згаданої установи було використано як власний досвід, так і деякі імперські взірці минулого часу (мається на увазі Російська імперія). Так, в колишній Російській армії діяла «Військова Рада», яка складалася з 7 комітетів/комісій, що мали досить важливе військово-господарське, військово-освітнє та організаційне значення, що значною мірою відповідали функціям згаданої української установи [22].

Поряд із цим треба згадати й про дещо відмінний досвід тогочасної Радянської Росії, в якій більшовики надали подібному органу визначальної ролі у керівництві Збройними Силами. Маю на увазі створення різнорівневих Революційних Військових Рад (РВР) на чолі з РВР Республіки під проводом Л.Троцького [23, с. 26]. Такі органи не тільки здійснювали керівництво на загальному рівні, але й створювалися на рівні фронтів, армій і окремих угруповань. Так, в 1919 р. до складу РВР Першої Кінної армії входили С.Будьонний (був одночасно і командувачем), К.Ворошилов та Ю.Щаденко.

Отже, створення та подальше вдосконалення Військової Ради Наддніпрянської армії Директорії УНР не тільки

було пов'язане з військовою спадщиною колишньої Російської армії, але й відповідало тогочасним реаліям військового будівництва на постімперському просторі.

Ведучи мову про нові структури вищого військового управління в УНР, треба згадати й одну з них, що мала безпосередній вплив не тільки на Наддніпрянську армію, але й на Галицьку армію. Йдеться про Штаб Головного Отамана С.Петлюри, який було створено після формального об'єднання згаданих армій. Цю установу очолив наддніпрянський генерал М.Юнаков, а його першим заступником став галицький генерал В.Курманович [4, с. 16]. Таке рішення мало забезпечити координування військових дій обох армій за належного порозуміння між їх проводом. В усіх інших аспектах згадані армії діяли згідно з розпорядженнями власних штабів та свого політичного проводу.

Упродовж всієї збройної боротьби українським формуванням бракувало необхідної чіткості структурного управління, що періодично намагались виправити. Так, наприкінці серпня – у вересні 1919 р. була здійснена досить слухна реорганізація двох міністерств. 29 серпня на підставі постанови уряду (наказ Військового Міністра з'явився 16 вересня) було скасоване Морське міністерство, яке на правах Головного Управління Морського Військового Флоту увійшло до складу Військового міністерства [25, с. 36; 26, с. 52].

Згадане рішення було цілком логічним з огляду на реалії військово-політичної ситуації та наявні кадри і ресурси. Наголошу, що восени 1919 р. після тривалих розрахунків почалося скорочення штатів вищого військового управління. Зокрема, Головне Інженерне управління (мало за штатом 350 працівників, у тому числі й 100 офіцерів) було скорочене на половину [24, с. 11]. Цей факт є підтвердженням спроб змінити ситуацію у Наддніпрянській армії на краще щодо співвідношення офіцерів у тилкових установах і стройових частинах. Мається на увазі збільшення кількості стройових офіцерів, які безпосередньо керують підрозділами і частинами під час бойових зіткнень із противником.

Окремо треба звернути увагу на розвиток системи Держаного Інспекторату, який мав забезпечити зростання контролю держави за військовими структурами. В силу різних підходів та боротьби за «честь мундиру» між військовими установами та згаданим Інспекторатом виникали непорозуміння. Так, у доповіді Військового Міністра 3 серпня 1919 р. йшлося про втручання згаданої інстанції в роботу військових фахівців [26, с. 13]. Такий стан речей вимагав чіткішого визначення функцій кожної установи, що і було здійснено восени 1919 р.

Так, 26 вересня було затверджено систему повноважень Держаного Інспекторату, який був своєрідним представництвом Директорії УНР у Збройних Силах [28, с. 234]. Його головним гаслом було забезпечення розвитку Українського Війська на шляху захисту демократичних і республіканських цінностей. Інспектори не мали втручатися в оперативне військове керівництво, але за умови загрози інтересам держави могли тимчасово усувати з посади і навіть заарештовувати командирів. При цьому, інспектори призначалися до усіх окремих частин рішенням Кабінету Міністрів (інспекторів до корпусів і груп військ додатково затверджувала Директорія) [28, с. 234].

Наведена інформація свідчить про логічне намагання українського політичного проводу посилити контроль за військовими формуваннями з огляду на зростання рівня їх деморалізації в умовах загострення внутрішнього протистояння й соціально-економічної кризи та потужної навали зовнішніх ворогів. Відзначу й те, що подібна практика мала місце й у ворожих формуваннях.

Так, у Червоній Армії більшовицький провід вдало запровадив інститут «комісарів», який набув значного поширення в 1918-1920 рр. Тоді діяли «Всеросійське бюро військових комісарів» та «Політвідділ РВР Республіки», які згодом об'єдналися в єдину структуру політичного контролю і керівництва в Червоній армії [23, с. 37]. Досвід бойової діяльності Червоної Армії впродовж 1918 – 1920-х років засвідчив, що запровадження згаданого інституту суттєво посприяло покращенню військової дисципліни та боєздатності цього військового утворення.

Підсумовуючи цей огляд, хочу наголосити на тому, що зміни у складі Директорії (вихід з її складу В.Винниченка та позбавлення голосу Є.Петрушевича) сприяли зростанню впливу С.Петлюри як на уряд, так і на Збройні Сили. У свою чергу, в умовах важкої збройної боротьби влітку-восени 1919 р. продовжувався ріст ваги Наддніпрянської армії в УНР, яку очолював той самий С.Петлюра. Інакше кажучи, події згаданого періоду засвідчили подальше зростання пріоритетності позиції цього діяча в тогочасному українському революційному проводі, що виявилось й у військовому будівництві.

Наприкінці пропонованого огляду змін вищого військового управління Збройних Сил Директорії УНР влітку-восени 1919 р. варто наголосити на такому:

1. За сприятливих військово-стратегічних обставин військовий та політичний провід намагався здійснити спроби подальшого вдосконалення основ вищого військового управління;

2. Мало місце, здебільшого, вдосконалення та доповнення системи, побудованої впродовж попередньої доби військового будівництва за часів Директорії УНР;

3. З огляду на загострення внутрішнього протистояння та посилення зовнішніх загроз провід Директорії намагався посилити контроль за військовими формуваннями через запровадження та вдосконалення як системи Державних Інспекторів, так і Військової Ради;

4. Зміст повноважень і місце у системі військового керівництва Військової Ради значною мірою засвідчили використання досвіду колишньої армії Російської імперії;

5. Окремо наголошу на частковій подібності функцій Військової Ради та Державного Інспекторату тогочасним аналогам в Радянській Росії (РВР та інститут «комісарів»), що відповідало тогочасним реаліям військово-політичної ситуації на постімперському просторі;

6. Видається слухним і скорочення структур і їх штатів в умовах браку офіцерських кадрів;

7. Проаналізовані зміни мали покращити дієздатність Збройних Сил та контроль за їх станом з боку політичного

проводу Директорії УНР на чолі з С.Петлюрою, який завдяки цьому додатково посилював свій вплив у державі.

Таким чином, влітку – восени 1919 р. у Збройних Силах Директорії УНР (без урахування УГА) відбувалось подальше вдосконалення окремих ланок вищого військового управління, що мало характер як певної трансформації попередніх українських напрацювань, так і використання досвіду колишньої Російської імперської армії. Виявлено й певну подібність важливих інститутів військово-політичного контролю з аналогами в Радянській Росії, що було даниною часу. Проаналізовані зміни не вичерпували потреб тогочасного військового життя, але видаються логічними й такими, що мали покращити боездатність Українського Війська.

Пропоноване дослідження стосується лише окремого аспекту військового будівництва в українських державних утвореннях 1917 – 1921 рр., а тому покликане лише стимулювати подальшу розробку дотичної проблематики в історіографії.

1. *Безручко М.* Січові Стрільці в боротьбі за державність. – Каліш, 1932. – 82 с.

2. *Капустянський М.* Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році / М.Капустянський. – К.: Темпора, 2004. – С. 19-286.

3. *Удовиченко О.* Україна у війні за державність 1917-1921 / О.Удовиченко. – Вінніпег, 1954. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1002111>

4. *Шанковський Л.* Українська армія в боротьбі за державність / Л.Шанковський. – Мюнхен: Дніпрова Хвиля, 1958. – 318 с.

5. *Історія Українського Війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.)* / Зав.ред. Д.С.Карпин. – Львів: Світ, 1992. – 702 с.

6. *Голуб П.А.* Солдатские массы Юго-Западного фронта в борьбе за Власть Советов (март 1917 – февраль 1918 года) / А.П.Голуб. – К., 1958. – 256 с.

7. *Лихолат А.В.* Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні / А.В.Лихолат. – К.: Держполітвидав УРСР, 1955. – 662 с.

8. *Супруненко Н.* Очерк истории Гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине / 1918-1920. // Н.Супруненко. – К.: Наука, 1966. – 420 с.

9. *Голубко В.* Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Львів: Кальварія, 1997. – 288с.

10. *Литвин М.* Збройні Сили України I пол. XX ст. Генерали і адміралаи / М. Литвин, Ю. Науменко; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів; Харків: «Сага», 2007. – 244 с.

11. *Солдатенко В.* Галицька армія у Наддніпрянській Україні / В. Солдатенко, Б. Савчук. – К.: Світогляд, 2004. – 213 с.

12. *Ткачук П.П.* Сухопутні війська України доби революції 1917– 1921 рр. / П.П.Ткачук. Монографія; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Львівський інститут Сухопутних військ НУ «ЛП» – Львів, 2009. – 312 с.

13. *Хома І.* Січові Стрільці. Створення, військово-політична діяльність та збройна боротьба Січових Стрільців у 1917-1919 рр. / І.Хома. – К.: Наш час, 2011. – 104 с.

14. *Якимович Б.* Збройні сили України: нарис історії / Б.Якимович – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, "Просвіта", 1996. – 360 с.

15. *Задунайський В.* Ранги та посади Наддніпрянської Армії / В.Задунайський // Київська старовина. – 1994. – №4. – С. 104-110.

16. *Задунайський В.* Українські козацько-лицарські традиції в Наддніпрянській армії УНР (1917-1919 рр.) / В.Задунайський // Схід. – 2001. – № 3. – С. 60 - 62.

17. *Задунайський В.* Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці ХІХ – на початку ХХІ ст. / В.Задунайський. – Донецьк: Норд-Прес – ДонНУ, 2006. – 335 с.

18. *Задунайський В.* Структура вищого управління військ Української Народної Республіки за часів Центральної Ради (квітень 1918 р.) і Директорії (лютий 1919 р.): спільне і відмінне / В.Задунайський // Військово-науковий вісник. – Випуск 27. – Львів: НАСВ, 2017. – С. 176 – 189.

19. *Karpus Z.* Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku / Z.Karpus. – Toruń: Wydawnictwo UMK, 1994. – 230 s.

20. *Krotofil M.* Ukraińska Armia Halicka. – Toruń: Wydwo Adam Marszałek, 2002. – 205 s.

21. *Skrukwa G.* Formacje wojskowe Ukraińskiej „rewolucji narodowej” 1914-1921 / G.Skrukwa. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008. – 717 s.

22. Военный Совет. [Електронний ресурс]. Доступно: http://ria1914.info/index.php?title=Военный_совет

23. *Рымшан М.Б.* Революционный военный совет СССР за 10 лет / М.Б.Рымшан, К.Алексинский, Б. Карнеев. – Москва-Ленинград: Госиздат военной литературы, 1928. – 87 с.
24. ЦДАВО України. Ф. 1075, оп. 1, спр. 36
25. ЦДАВО України. Ф. 1078, оп. 1, спр. 71.
26. ЦДАВО України. Ф. 1078, оп. 2, спр. 5.
27. ЦДАВО України. Ф. 1078, оп. 2, спр. 52.
28. ЦДАВО України. Ф. 1078, оп. 4, спр. 1.

Надійшла до редколегії 27.08.2017 р.

Рецензент: *П.П. Ткачук*, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч освіти України, начальник Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Zadunaiskyi Vadim

**CHANGES IN THE SYSTEM OF HIGHER MANAGEMENT
DIRECTORATE OF UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC IN SUMMER-
AUTUMN OF 1919**

This article analyzes the reform of the higher military management in Ukrainian People's Republic Armed Forces (without taking into account Ukrainian Galician Army) in summer and autumn of 1919. The higher military command of the Dnieper Army of the UPR during this period undergone partial changes but not a complete reorganization. Many reforms in winter and spring period proved to be successful. New approaches have allowed to improve the functionality of the Armed Forces. It was important to strengthen state control over military formations by introducing the State Inspection. The mandate of the Military Council was clearly defined. Such approaches correspond to the needs of time. Innovations in the military system of the Ukrainian Army have partly revealed the influence of the experience of the Russian imperial army. A certain similarity is found also with the important structures of military-political control in Soviet Russia. Novations strengthened the influence of the Chief Ataman S. Petliura on the Armed Forces and the political leadership of the UPR.

Key words: Higher military administration, Directorate of the Ukrainian People's Republic, Armed Forces, Dnieper Army, Military Minister, Military Council, State Inspectorate.